

Az oksági viszony felismertetése az általános iskola I. osztályában

A gondolkodó ember ösztönösen keresi a jelenségek, a változások eredetét, okát, célját, következményét, összefüggéseit. Gondolkodásunknak ez az alapvető sajátága már a gyermek fejlődésének iskoláskor előtti szakaszában is felismerhető. *Rubinstein*: „Az általános pszichológia alapjai“ című munkájában naplórészletet idéz, amelyben az édesanya 4–5 éves kisleányának ilyen kérdéseit írja le:

- 4;10 Mi a Nap és mik a csillagok? Miből vannak? Földből?
- 4;11 Megbetegsznek-e a fák, vagy nem?
- 4;11 Mi az a végtelen? Magyarázd meg, mi ez! Mit jelent, hogy valaminek nincs vége?
- 4;11 Honnan van a tenger? (Édesanyja megmagyarázza.) De honnan van a víz? Honnan jött az első víz?
- 5;5 Az édesanyja Münchhausenről mesélt a kisleánynak. A kisleány megkérdezte: Münchhausen *miért* olyan hazudozó? Münchhausen nem kezdett csak úgy magától hazudni! Ki mutatta meg neki a hazugságot?
- 5;6 Azért is tudni akarom, hogyan lett a világ. Tudni akarom, hogyan lett minden. (A szöveg előtt levő számok a gyermek életkorát jelzik. Az első szám az év, a második a hó jelzése.)

A *Rubinstein* által idézett számos kérdés közül csak néhányat idéztünk. (L. 1959. évi német nyelvű kiadás 476. old.).

A gyermekek ilyen kérdései alapján nem szabad arra a következtetésre jutnunk, hogy már az iskoláskor előtti korban messzemenő, mélyebb összefüggések felismerésére képes a gyermek. E tekintetben is óva int bennünket *Rubinstein*: „Minden esetben utalást találunk arra a sajátos alapra, hogy a gyermek a *kauzális* (oksági) összefüggéseket nem tudja általánosítani; a kauzalitással operál ugyan, azonban a törvényszerűséget nem érti.“ (I. m. 483. old.).

Rubinstein megállapításaiból két következmény vonható le: *a*) a gyermek már az iskoláskor előtt keresi a jelenségek okát (magyarázatát), *b*) a gyermek csak hosszú évek fejlődése során érkezik el az általánosítás és a törvényszerűségek felismerésének fokára. Ez a kettős felismerés alapvető az általános iskolába lépő gyermek dialektikus gondolkodásának fejlesztése szempontjából.

Az általánosításnak és a szükségszerűség felismerésének hiánya az okozati összefüggések elemi megközelítését teszi egyelőre lehetővé, ezért az I. osztályban az elemi, azonban reális kapcsolatok meglátására kell ráirányítanunk a gyermekek figyelmét. Hiba lenne, ha nem indulnánk el a dialektikus gondolkodás útján azért, mivel a gyermek a legtöbb esetben még nem képes a teljes összefüggés megértéséhez szükséges logikai munkára. A logikus, dialektikus gondolkodás nevelését már az I. osztályban meg kell kezdenünk.

Piaget hatására hosszú ideig uralkodott az a nézet, hogy a gyermek minden jelenséget *sajátosan animista, artificialista, mágikus** okokkal magyaráz. Szerinte a gyermek ezt a gondolkodást az iskoláskor első éveiben is megőrzi. Piaget véleményével szemben az újabb kutatások azt igazolják, hogy a gyermek valóban hoz ugyan magával a szülői házból ilyen okfejtést, mondhatnánk magyarázó módot. Ez azonban a környezet hatására alakult ki; nem a gyermek sajátos és természetes gondolkodás formája. Az ilyen „magával hozott” magyarázatok tartalma hátráltatja ugyan a dialektikus gondolkodás helyes irányú fejlődését, azonban annak *nem akadály*. A tapasztalat általában azt mutatja, hogy az I. osztályos tanulóknál a mágikus, animista, antropomorf magyarázatok ritkán fordulnak elő, s még döntőbb, hogy ezek legtöbb esetben könnyen helyettesíthetők reális megokolásokkal.

A szülőket kérdéseivel „zaklató” gyermek a hosszadalmas, reális magyarázat helyett könnyen elfogad magyarázó „meséket”. A szülők könnyedén nyúlnak ehhez az eszközhöz, pedig számukra is egyszerűbb lenne azonnal reális, értelmes — természetesen legtöbbször elemi — magyarázattal kielégíteni a gyermek érdeklődését. A gyermek később maga is rájön a szülők magyarázatának valótlanságára és ez sokkal nagyobb bonyodalmat okoz, mint gondolnánk.

A gyermek kitarótan kutatja a változások elfogadható magyarázatát. Látszólagos megokolásokkal nem lehet sokáig áltatni. Ha nem kap, akkor maga keres választ kérdéseire. Az iskola ezt a megoldást nem választhatja.

Lássuk tehát a megoldáshoz vezető utat!

Az új ismeretek legkristályosabb alakja a *fogalom*. Az az út, amelyet értelmünk a fogalom kialakításáig megtesz, hosszadalmas és összetett. Az értelmi nevelésnek éppen egyik legfontosabb feladata, hogy a gyermeket megtanítsuk azokra a logikai módszerekre, amelyek segítségével igazolt fogalmainak megszerzését végzi. Ennek mozzanatai a mind tökéletesebb megfigyelés, a helyes elemzés, a szétválasztás és összekapcsolás, a mellékes és lényeges jegyek felismerése, átmenet az egyediről az általánosra, az esetlegesről a szükségszerűre, a feltételesről a feltétlenre az állandó összehasonlítás segítségével. Mindez magában foglalja a két kérdést: „honnan” és „miért”.

A „honnan?” kérdéssel szorosan összefügg a „milyen okból?” kérdés. Tehát a tények, változások keletkezését előidéző okkal kapcsolatban a létesítő okra gondolunk. Gyakran ilyen alakban tehetjük fel a kérdést: „mi idézte ezt elő?” A válasz tartalmilag így jelentkezik: „Ennek ez az oka...”

A „miért?” kérdés a cél után kutat. A cél, a rendeltetés sok esetben nehezen állapítható meg. A válasz formailag így alakul: „Ennek az a célja...”

A dialektikus gondolkodásra nevelés követelményként írja elő számunkra, hogy már az I. osztályban különbséget téessünk a gyermekkel az *ok* és a *cél* között. Ez a megkülönböztetés maga is dialektikus, és sok esetben még a felnőtteknél sem könnyű. Még sem térhetünk el ettől a követelménytől. Adott esetben elemi módon meg kell éreztetni ezt. Pl.: A macska dorombol, amikor simogatjuk. Ennek okát és célját így választhatjuk el egymástól: Mivel a macskát simogatjuk, ezért kezdett dorombolni. Vajon mi lehet ennek a célja? Kedveskedni akar ezzel, szeretné, ha tovább simogatnánk. Ehhez hasonló megkülönböztetésre gyakran van alkalom. Az ok és cél között levő különbség tehát egy-egy konkrét eset kapcsán *megérezhető*.

* Piaget és követői szerint a gyermek sajátos elvekkel, okokkal magyarázza az őt körülvevő világot. Az animizmus azt jelenti, hogy a gyermek minden dolgot élőnek, tudatosnak tart. Az artificialista magyarázó elv szerint minden mesterséges úton jött létre, vagyis mindent „csinált” valaki. A mágikus okság varázslatos okságot jelent. Valakinek az intésére, titokzatos varázsszavaira keletkezett a világ, s keletkezik minden ma is. Ez a mesék csodálatos világa.

A dialektikus gondolkodás keretén belül további különbséget teszünk a természeti okok és célok, valamint egyéb okok és célok között. Az I. osztályban ilyen megkülönböztetés ritkán lehetséges, mégis előfordul. Ennek ellenére sok alkalom kínálkozik, hogy gazdasági, szociális, erkölcsi, esztétikai, egészségi okokra és célokra utaljunk. Hiszen a „miért?” kérdések tömegével találkozunk iskolai munkánkban. A gyermek szeretné tudni, hogy *miért* jégvirágos az ablak télen, *miért* nincs télen a fákon levél, *miért* kell kezét mosni, *miért* kell vigyázni az iskolai felszerelésre, *miért* örül édesanyánk, amikor dicséretet visz haza a gyermeke, *miért* kell pontosan érkezni az iskolába, *miért* nagy baj az, ha az édesanya beteg, stb., stb.? Így a létesítő ok mellett elkerülhetetlenül jelentkezik a magatartást irányító értelmi és érzelmi okok egész sora. Az I. osztályos gyermek is ráeszmélthető, hogy a nagy hidegben mindig befagy a víz, tapasztalja, hogy a letépett virág hamarosan elfonnyad. Ha nem is fogalmazza meg s nem is látja még az általános okság elvét, annyit azonban megérez, hogy semmi sem történik ok nélkül. Ez a kissé homályos *sejtés* már előbbre viszi a gyermeket a dialektikus gondolkodásban. A jelenségek okát, célját az okok és célok reális sorában együtt kell megkeresnünk a gyermekkel. Csak igen ritkán mutathatunk rá a közvetlen okra, azonban elegendő, ha az oki láncolatban egy reális tényre utalunk, amelynek összefüggése az okozattal a gyermek számára közvetlenül tapasztalható, vagy meglevő ismeretei alapján belátható. És ez elegendő. Pl.: A gyermek azt mondja: „Az ablakunk jégvirágos volt reggel. Biztosan hideg volt éjjel.” Ezzel kétségtelenül ezt a gondolatot fejezte ki: „A jégvirág keletkezésének oka a hideg volt.” Felesleges lenne valamennyi szükséges egyéb feltétel felsoroltatása. A leglényegesebb mozzanatra a gyermek mondata helyesen utal. A tapasztalati tény tehát az általánosításhoz vezető kérdéssel megvilágítható: „Miért keletkezett tehát az ablakon jégvirág?” „Miért nincs nyáron jégvirág az ablakon?” „Mi szükséges feltétlenül ahhoz, hogy jégvirág keletkezzék az ablakon?!!

Tehát a jelenségek helyes, reális megokolása már az I. oszt.-ban szükséges. Legtöbb esetben megelégszünk az elemi megokolással. Ez azt jelenti, hogy egyes konkrét jelenség közvetlenül vagy közvetve megállapítható okát tisztázzuk. Az ok általános és szükségszerű vonása még nem tudatosul. Az elemi okság felfedezése mégis értéket jelent a gyermek számára.

Az I. osztályban nem az *ok* és *cél* logikai értelemben vett meghatározásáról, vagy lépten-nyomon éles megkülönböztetéséről van szó; meg sem kíséreljük a pontos és teljes összefüggések tisztázását. Több ismétlődő eset alapján mégis helyesen tesz majd különbséget a gyermek a kettős értelmű „miért? más-más értelmezése között. Fokozatos szoktatással elérhető, hogy fontos esetben a gyermek is megérezze, mikor kell alkalmaznia a „miért?” kérdés-helyett a „milyen okból?” és mikor a „milyen célból?” kérdést. Természetes, hogy a „miért?” kérdés tisztázatlan értelme esetén a gondolkodás is téves irányt vehet. Így a tartalmi tévedés formai hibára vezethető vissza. Amint mondtuk, ez a formai és tartalmi tévedés a felnőttek gondolkodásában is előfordul.

Lényeges követelménynek tekintjük, hogy a megjelölt ok feltétlenül valódi (reális), az ok és az okozat közötti összefüggés pedig felismerhető legyen. Semmi esetre sem fogadhatunk el az oki láncolatba nem illő, ésszerűtlen, természetellenes összefüggést. A nehézségbe ütköző cáfolat helyett a helyes összefüggés, vagy ilyen összefüggés egy részének megvilágítása vezet a célhoz. A magyarázat és igazolás a hasonlatok alkalmazásával oldható meg. Erre cikkünk további részében példát is adunk. (Az ismert, hasonló esetekkel való összevetés jól segíti a gyermeket az új összefüggések megértésében.)

A dialektikus gondolkodás nevelésére az I. osztály valamennyi óráján lehetőség nyílik. Az I. osztály nevelői számára kiadott Kézikönyv bőségesen tartalmaz példát és utalást az okfejtés helyes formáira.

A Kézikönyv kérdéseiből kiemelünk néhányat: Miért öltözködünk ősszel másképpen, mint nyáron? Mi az oka, hogy a termeket fűtjük? Miért a felnőttek munkája a fűtés? Miért kell rendszeresen mosakodni? (Ennél a kérdésnél különösen jó alkalom kínálkozik az ok és a cél megkülönböztetésére.) Miért fürdünk? Miért szükséges a körömápolás? Miért, mikor, mivel és hogyan kell fogat mosni?

Az I. osztály beszélgetés anyagából *Réczey Miklósné* a Köznevelés 1961. évi 2. számának mellékletében az évszakok megfigyelését dolgozza fel. Fejtegetéseiben ő is arra utal, hogy „növédeink maguktól keresik az okokat, kezdenek következtetni, s észreveszik az összefüggéseket”. Az összefüggések kereséséhez a célok megfigyelése is hozzátartozik. Ezt a hivatkozott cikk nem emeli ki, inkább az ok-keresésre hívja fel a figyelmet. A szerző mégis kitér számos olyan mozzanatra, amikor tulajdonképpen a célokat vizsgáljuk a gyermekekkel. Pl.: A nyúl, a medve, a farkas télen meleg bundát visel. — Felmerül a kérdés: miért? Ezzel a kérdéssel kapcsolatban nehéz lenne még az I. osztályban a biológiai ok megvilágítása, de a védő bunda biológiai rendeltetését (tehát célját) minden nehézség nélkül megérti a gyermek.

Fejtegetésünk minden részére vonatkozó módszeres példaanyag bemutatására nincs lehetőségünk. Közöljük azonban egyetlen beszélgetési óra anyagából a szemléltetésre alkalmas mozzanatokot. (A teljes tanítási órát gyakorló iskolánkban vettük hangsúlyra. Tanított Majzik Sándor.) Megfigyelésünknek ezen az órán az volt a célja, hogy adatokat nyerjünk: miként keresi a gyermek az okozati összefüggéseket, amikor a nevelő meghatározott feladatokra irányítja a tanuló figyelmét. Az órán alkalmazott módszerből néhány következtetést vonunk le. Az idézeteket már ennek megfelelő sorrendben közöljük.

a) A közvetlen szemléltethető tényekből történő kiindulás

A nevelő a cserépben levő, a tanulók által régebben elültetett babnövényt mutat be. Az egyik üde, szép, a másik fönnyadt. A beszélgetésből szószerint idézünk: (a gyermekek kijönnek és megtapintják a nevelő utasítására a növények levelét).

N: Milyen különbséget láttok a két növény között?

Tanuló: Az egyik megnövekedett nagyra és a másik elfonnyadt.

N: Vajon *miért* ilyen szép, egészséges a levele ennek (mutatja), és *miért* fönnyadt el emennek a levele?

T: Azért fönnyadt el, mert ezt nem locsoltuk.

A gyermek még nem jutott el a közvetlen okig. Azonban a locsolás elmulasztása és a növény elfonnyadása között levő összefüggést felismerte. A megjelölt ok tehát *reális*. A nevelő a beszélgetés további részében a közelebbi ok kutatására vezeti a gyermeket.

N: Miért szükséges a növénynek a víz?

T: Azért, hogy el ne száradjon a bab.

—: Hogy el ne fönnyadjon.

—: Hogy tudjon táplálkozni.

A nevelő általánosító jellegű kérdését az első tanuló ismét a babnövényre konkrétizálta. Ez a válasz egyben a legelemibb is. A másik két tanuló válaszából nem állapítható meg, hogy az konkrétan a babnövényre vonatkozik-e, de feltételezhetően igen.

A mondat alanyának megjelölése nélkül is erre lehet gondolni. A második tanuló nem viszi előbbre a gondolatot. A harmadik azonban a növény vízszükségletét már a táplálkozással hozza összefüggésbe. — Mindhárom felelet magában foglalja ezt a ki nem fejezett gondolatsort:

- a növénynek vízre van szüksége,
- a növény a víz segítségével veszi fel a táplálékot,
- a növény számára öntözéssel biztosítjuk a szükséges vizet,
- ha a növény hosszabb ideig nem kap vizet, akkor elpusztul.

A teljes gondolatsor levezetése még nem időszerű az I. osztályban. A három válaszból mégis kitűnik, hogy a babnövény táplálkozása és a locsolás szükségessége között szoros összefüggést lát a gyermek. A tanuló mintegy megérzi, hogy itt szükségszerű összefüggésről van szó, noha ennek általános értelmezése még korai lenne. Azonban már most szemléletes indukciós anyagot gyűjt a gyermek a későbbi induktív következtetés alapján levonható törvényszerűség, az általánosítás kimondásához.

Nagyon tanulságos a beszélgetés további folytatása. A nevelő megismétli a harmadik feleletben rejlő gondolatot.

N: Miért nem tudna a növény táplálkozni?

T: Azért, mert nem locsolták.

(A gondolatmenet tehát ismét megakadt. A holtpontról előbbre kell jutnunk.)

N: Nem öntöztük a babot, ezért a táplálék nem oldódott fel a földben. Így a növény nem is tudta azt felszívni. *Miért* tudott ez a másik növény szépen fejlődni?

T: Azért, mert locsolták a földet és (fel)szívta a táplálékot.

N: Igen, a táplálék ott van a földben, de a növény nem tudja felszívni, ha a föld nem nedves. *Miért* tudott az a másik növény szépen fejlődni?

T: Azért, mert locsolták a földet, és (fel)szívta a táplálékot.

Így a tanulók az okfejtés záró gondolatánál is az elemi megokolásnál maradtak, azonban a megjelölt okozati összefüggés helyes, és az az okozati összefüggések láncolatában megtalálható.

b) A gyermek tapasztalatainak felhasználása

A cserépben ápolts babnövényvel kapcsolatos beszélgetést a gyermek egyéb tapasztalatainak vizsgálata követte:

N: Szüleitek nem cserépbe ültetik a babot. Hol szokták a babot termesztetni?

(A kérdést megelőző gondolat az volt, hogyan lesz a babszemből növény, és ismét babszem.)

T: A kertben is szoktak babot ültetni.

N: A kertben ültetett babot is gondozni kell. Hogyan történik ez?

T: A kertben ültetett babot megkapálják, meglocsolják.

N: Mikor kell a babot meglocsolni?

T: Akkor kell meglocsolni, amikor száraz a föld.

N: Miért kell meglocsolni?

T: Azért kell meglocsolni, mert ha nem locsolják meg, nem tud táplálékot szívni.

N: Miért hervadt el az a bab?

T: Mert nem volt elég tápláléka.

A tanuló ismét eltér a már egyszer bejárt logikai úttól. Ez mutatja, hogy a fentebb leírt és feltételezett gondolatsort a gyermek még nem képes végigvezetni. Ezen az úton lépésről lépésre haladva mégis követni tud bennünket.

N: Pontosán mondd meg! Miért nem tudta felszívni a táplálékot?

T: Azért, mert nem volt elég vize a talajban.

Most következnek az okozati összefüggés kiterjesztése, az általánosítás megközelítése a tanulók tapasztalatainak felhasználásával.

N: Nemcsak a babnak van szüksége milderre, hogy fejlődhessen. Nézzünk meg más növényeket is!

T: A virágnak..., a fűszálnak, a barackfának, a körtefának, a szilvafának, a cseresznyefának, diófának, meggyfának, a bokornak... a fűnek.

N: Ezek mind növények. Mire van tehát szüksége a növénynek, hogy éljen?

T: A növénynek szüksége van, hogy nőjön(?) és táplálkozzon.

A nevelő nem tisztázta a zavaros mondat értelmét. Valószínű, hogy a tanuló a növekedést és a táplálkozást egy felsorolás egyenlő értékű, egymással tehát egy sorba állítható tagjának érezte. Egy másik tanuló viszont a nevelő újabb kérdése nélkül helyesen vezeti tovább a gondolatmenetet.

T: A növénynek szüksége van táplálékra, napfényre, levegőre, melegre, vízre.

A tanuló a felsorolásban az óra első részében végzett fejtegetésre támaszkodott. Ezért válaszát nem tekinthetjük önállóan, illetőleg saját tapasztalatai összegezésének. Frissen szerzett ismeretanyag ez, amit helyesen alkalmaz. A tanuló a felsorolást kissé vonatottan végezte, azonban segítség nélkül, önállóan fejezte be mondatát. Ezért ezt a dialektikus összefüggések meglatásához vezető úton megtett lépésnek tekinthetjük.

c) Az okozati összefüggések felhasználásával a célok megjelölése

Az egyes tevékenységek céljának vizsgálatára szintén találunk anyagot a megfigyelt órán. A célok, valamint az elérésükhöz felhasznált módok, eljárások, eszközök között kapcsolat

van. Ennek megértetésére minden esetben gondolnunk kell. Különösebb feladatot ez nem is jelent.

N: Édesanyátok gyakran gyomlál a kertben. *Miért* nem hagyja ott a gatz?

T: Azért nem hagyja ott a gatz, mert akkor nem tudna jól nőni a többi növény, amit elvetett.

—: Mert a gyom elszívja a táplálékot.

N: És még miért?

T: Mert eltakarja a többi növényt.

—: A többi növény nem kap levegőt.

—: Nem kap eleséget.

—: Nem kap napsugarat.

A beszélgetésnek ez a része az óra befejezése előtt zajlott le. A gondolat kifejtése nem történt meg, ez azonban nem volt cél. A gyermekek feleleteiből mégis megállapíthatjuk a következőket:

1. az órán tárgyalt összefüggéseket megértették,
2. keresik a reális megokolást,
3. megelégszenek az elemi okokkal,
4. az általánosításnál a tapasztalat és meglevő ismereteik határai között maradnak,
5. a közvetlen és távolabbi okok és célok közül a számukra legkonkrétabbat választják,
6. a fokozatosan haladó rávezetés útján a változások reális értelmezése már az I. osztályban is elérhető,

7. a gyermek kifejezési készsége még fejletlen, ezért a megsejtett összefüggések nyelvi kifejezése, a gondolat megfogalmazása is hiányos.

A tapasztalatból merített példánk alapján az a meggyőződésünk, hogy a dialektikus gondolkodásra való nevelés az okozati összefüggések megláttatása útján már az általános iskola I. osztályában megkezdhető. Ehhez kellő alapot biztosít a gyermek gondolkodásának fejlődési foka, nyelvi kifejező készsége, a gyermek természetes érdeklődése.

Fejtegetéseinkkel összefüggő gondolatokat a következő forrásmunkákban találunk:

Kelemen László: A tanulók gondolkodása 6—10 éves korban, Bpest, 1960.

Réczey Miklósné: Az évszakok megfigyelése az I. osztályban, Köznevelés 1961. jan. 17-i számának mellékletében.

Rubinstein S. L.: Grundlagen der allgemeinen Psychologie, Berlin, 1959.

Vincze L.—Vincze F.: A gyermeki világtkép problémája a gyermeklélektanban, II. kiadás, Bpest, 1961.

Dr. Zentai Károly

Betűismertetés

Az olvasás tanításának központi jelentőségű kérdése a betűismertetés. Ennek a fontos és nehéz kérdésnek tudatos és sikeres megoldásához kívánunk az alábbi bemutató tanítással, az azzal kapcsolatos egyik legjelentősebb problémának, a betűkapcsolásnak rövid ismertetésével és a tanítást követő vázlatos didaktikai elemzéssel valamelyes útbaigazítást adni.

Valóban sokszor lehet hallani, főleg a kezdő kartársaktól, hogy ismerik a gyermekek a betűket, csak nem tudják összekapcsolni, összeolvasni. Ezzel a kérdéssel érdemes röviden foglalkozni.

Azért, hogy világosan lássuk a hiba eredetét, azt kell vizsgálnunk, hogy miféle művelet az olvasás tulajdonképpen. A betű az emberi hang képe, jegye. A betű látása felidézi a betűképhez kapcsolt hangot. A hang képzése a hangadó szervek működésétől függ. Más és más a hangadószervek állása az „a” és más a „r” hang kiejtésékor. Ahhoz, hogy a hangokat a betűk láttára össze tudja fűzni a gyermek, tudnia kell az egyik hang szájjállásából megszokítás nélkül, folyamatosan a másik hang kiejtéséhez alakítani hangadó szerveit. És itt van a betűösszeolvasás sarkalatos nehézsége is végeredményben. Tehát még alapos betűismeret mellett is a betűösszeolvasás főleg nem a betűk felismerésén múlik, hanem a betűk hangjainak összekapcsolásán.

Már most az a kérdésünk, hogyan kell a gyermekeket átsegíteni a betűkapcsolás nehézségein?

A betűkapcsolás hiányosságait a hangfűzés gyakorlásának elégtelenségében kell keresnünk. Szükséges tehát a hangokat (mind a magánhangzókat, mind a mássalhangzókat) egyrészt addig gyakorolni, amíg tisztán tudják azokat a gyermekek kiejteni. Már az első mássalhangzó megismerése után pedig a hangfűzésnek kell az előtérbe kerülnie. Sokféle módon kell a gyermekekkel gyakoroltatni a hangfűzést nemcsak tömegben, hanem egyénenként is.